

УДК 159.923.2
3-91

Ірина ЗУБРИЦЬКА-МАКОТА

МАТЕРИНСТВО ЯК ІНДИВІДУАЛЬНА ТА СУСПІЛЬНА ЦІННІСТЬ

У статті розкривається зміст цінності материнства в умовах сучасного суспільства. Описуються різні точки зору на цінність дитини та особливості материнської поведінки, а також вплив на неї суспільних норм. Визначено систему формування ціннісного ставлення до материнства і описано його ознаки різними авторами. Аналізуються праці, присвячені психологічній готовності до материнства у контексті демографічних проблем держави, а також цінності новонародженої дитини для матері та суспільства.

***Ключові слова:** цінності, материнство, дитина, материнська поведінка, готовність до материнства, девіантне материнство.*

Постановка проблеми. Сучасні психологічні теорії цінностей зосереджують свою увагу на механізмах їх формування та на індивідуальному і суспільному рівнях на підставі аналізу відмінностей цінностей між поколіннями, регіонами, культурами. Прикладне значення наукових досліджень цінностей полягає також у пізнанні закономірностей культурального розвитку, зокрема цінності материнства у різних аспектах. Материнство – це природний стан жінки, одна із соціальних ролей у суспільстві. Відповідно навіть закладена у жіночій природі потреба бути матір'ю зумовлюється соціальними нормами і цінностями. Ця ситуація певним чином впливає на прояви материнського ставлення до новонародженого малюка і на материнську поведінку. Дослідження материнства у контексті як індивідуальної, так і соціальної цінності неодмінно потребує детального вивчення, адже розуміння сутнісних особли-

востей становлення жінки-матері дасть змогу більш спрямовано надавати психологічну підтримку жінкам у саморозумінні важливості цієї соціальної ролі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми цінностей присвячена достатня кількість теоретичних та прикладних досліджень. У більшості з них акцентується увага на виокремленні їх найважливіших характеристик: 1) значущості (Л. Архангельський, Н. Наумова, В. Тугарінов, Л. Фролов, Я. Щепанський); 2) характері, який формується упродовж людського життя (Л. Фролович, Л. Архангельський, О. Здравомислов, С. Рубінштейн). Запропоновані різноспрямовані класифікації цінностей (Л. Косова, Н. Лапін, І. Попова, М. Рокич, Ф. Шварц).

Деякі дослідники звернули увагу на проблему сформованості в індивіда структури власних ціннісних орієнтацій. Так, Л. Кольберг виділив стадії морального розвитку особистості з метою пов'язати їх зі стадіями інтелектуального розвитку, що встановив свого часу Ж. Піаже. С. Якобсон обґрунтувала важливу роль впливу внутрішніх динамічних зрушень, які пов'язані з розумінням і вивченням цінностей, а також норм, законів і суспільних правил.

Вивчення материнства є одним із важливих напрямів сучасної науки про людину, оскільки материнство завжди посідало й посідає пріоритетне місце серед цінностей людського життя. Зокрема, у наукових розвідках представлено уявлення про материнство у різних етносів (О. Ушакова [11]), питання психологічної готовності до материнства (С. Мещерякова [6]), сутнісні характеристики та змістові аспекти психології материнства (Г. Філіппова [12]), психічних станів жінок-матерів (В. Брутман [3]), виховання ціннісного ставлення до материнства (Н. Руднова [9]). Головною метою сучасної психології та педагогіки материнства виступає їх ціннісне формування.

Незважаючи на посилений інтерес до дослідження материнства як психологічного феномену, вважаємо недостатнім висвітлення питань, пов'язаних з оцінкою материнства як ціннісного феномену. Відповідно до зазначеного, **метою статті** є обґрунтування проявів материнської поведінки і материнства загалом як індивідуальної та суспільної цінності.

Цінності – це принципи свідомої поведінки особистості, які скеровують у повсякденній життєдіяльності. Вони поєднані у

системи та визначають певну структуру ієрархії, яка змінюється залежно від обставин життя та віку. У свідомості людини одночасно може існувати не більше десяти цінностей, якими вона реально керується. Цінності – це цілі, до яких прагне людина у суспільстві, її ідеї й ідеали. Визначаються загальнолюдські цінності, до яких належать: індивідуальні (особистісні), універсальні (повага, любов, безпека, престиж, знання, речі, гроші, національність, здоров'я, воля), внутрішньогрупові (релігійні, політичні). Цінності мають різноманітні функції, вони є орієнтирами у житті людини і потрібні для дотримання соціального порядку, а також діють як механізм щодо соціального контролю, втілюючись у ситуативній поведінці, впливають на формування норм і зразків людського життя [7].

Цінності демонструють вищий рівень потреб людей. Саме тому вони мають властивість набувати суспільної значущості, усвідомлюються особистістю. Ці психологічні утворення спричиняють перебудову всієї системи особистості, змінюючи структуру її ставлення до власної діяльності та до себе. Ідеали, суспільні прагнення, почуття, соціальні оцінки й інтереси, які вже сформувалися, перебувають у гармонійності та впорядковують спрямованість особистості щодо ціннісно-сислової сфери [8].

Значна кількість сучасних соціологічних, соціально-психологічних, політологічних і культурологічних досліджень ґрунтуються на теорії ціннісних орієнтацій Г. Ховстеда [2], який розглядає цінності як ядро культури. Цінності формуються упродовж перших десяти років життя людини. Це те найперше, що засвоюють діти несвідомо і непрямо. Припускаємо, що людина не усвідомлює більшості зі своїх цінностей, які сприймаються як аксіоматичні поняття, ні вона сама, а тим більше хтось сторонній не може вплинути на них. Багато цінностей дуже важко виявити шляхом опитування, це можна зробити, лише спостерігаючи за поведінкою. Саме Г. Ховстед звернув увагу на те, що люди можуть декларувати одні цінності, а в реальній ситуації чи експерименті вибрати поведінку, яка відповідає іншим; причому таке введення в оману є зовсім ненавмисним.

До головних суспільних цінностей у різних культурах Г. Ховстед відносить ставлення до фемінності та маскулінності у різних народів. Він демонструє, що соціальні ролі, які чоловіки та жінки виконують, суттєво відмінні у різних культурах, хоча

біологічні відмінності між ними однакові. Кожен соціум визначає певні риси поведінки, які більше відповідають чоловікам чи жінкам, він встановлює ті культурні ознаки статі, які будуть вважатися типово чоловічими чи типово жіночими. На основі проведених досліджень Г. Ховстед формулює вимір “чоловічості” та “жіночності” як такий, що від чоловіків очікують впевненості, твердості, спрямованості на досягнення успіху, водночас від жінок – чуйності, скромності, турботи про добробут. Він виокремлює суспільства з різним неоднозначним виміром жіночності чи чоловічості, проте уявлення про соціальні ролі чоловіків і жінок не є чимось постійним і загальноприйнятим у всіх країнах, вони відрізняються у різних групах.

Сучасні теорії розглядають цінності як основні елементи особистості. Оскільки саме індивідуальні цінності переважно визначають настановлення особистості та її поведінку, знання їх структури є базовим для розуміння зумовлень поведінки. Цінності людини є досить стійкими і незмінними: якщо відомі цінності особистості, то можливим стає прогнозування її поведінки у звичайних і специфічних ситуаціях. Зрозуміти поведінку особистості можна тоді, коли зрозумієш її цінності. Формування цінностей значною мірою зумовлені генетично (особливо цінності нижчого рівня), а також інші чинники зумовлюють цінності вищого рівня, такі як батьки, культура, вчителі, вплив середовища, друзі. Аналіз відмінностей цінностей у міжкультурному напрямі виявляє складний взаємопоєднувальний вплив різних суспільних чинників. Тому наявні суспільні цінності впливають на визначення перспектив розвитку конкретної країни. У процесі індивідуального засвоєння, прийняття й ієрархічної організації формуються індивідуальні цінності залежно від умов мікро- та макросоціального оточення. Цінності визначають як абстрактні переконання щодо бажаних цілей, які мають спрямований вплив на когнітивні процеси та перебувають за межами індивідуальної поведінки. Загалом цінності є певними критеріями, що визначають вплив на навколишнє середовище, себе, людей і події та визначають залежності між багатьма об'єктами як визначеної моделі. Цінності є основою тверджень щодо певного індивідуального способу поведінки чи розуміння змісту індивідуального буття [2].

Усвідомлення материнства – вища цінність, що демонструє взаємозв'язки сутностей буття, які формують щастя і радість життя. Материнство – це життєтворче природно-генетичне сутнісне утворення особистості, інтегроване цінністю індивідуальної свідомості, реалізоване матір'ю, силою її жертвовної любові у діяльність щодо забезпечення гармонійного розвитку дитини в освітньо-виховному служінні людському роду [10, 67].

Розглядаючи материнство як індивідуальну цінність, аксіологічний підхід визначає пріоритетним у суспільстві визначення сенсу життя, саморозвиток молодої жінки, матері у майбутньому. У наш час різко змінилися соціально-економічні умови буття у суспільстві, тому феномен материнства не сприймається як одинірідний у свідомості, оскільки змінився також уклад сім'ї.

Пріоритетною складовою духовно-морального виховання стає моральна свідомість. Вона передбачає тлумачення значення і демонстрацію суспільної та індивідуальної значущості особистості. Людина стає носієм індивідуальної моральної свідомості, взаємодіючи з соціально-культурним середовищем. Значення індивідуальної моральної свідомості визначається тим, що воно відображає ставлення індивіда до процесів, які він сам здійснює. Складну структуру має моральна свідомість, її елементами є моральні категорії, моральні почуття, цінності та моральний ідеал як поняття про вищі прояви морального [8].

У своєму дослідженні Н. Рудова [9] зазначає, що ціннісне ставлення до материнства – це сформована особистісна позиція, яка відображається у перспективному біографічному проектуванні, та відповідає певним показникам: інформаційно-змістовому (база знань духовно-моральних основ життя); ціннісно-смісловому (відповідальність майбутнього батьківства перед цінністю життя майбутньої дитини); потребово-мотиваційному (сформованість природних прагнень до повноцінного материнства).

Як психологічний феномен цінність у ставленні до материнства безпосередньо пов'язана з індивідуальними інтересами, мотивами, потребами, розвитком ціннісної сфери жінок-матерів і майбутніх матерів [9].

Н. Рудова визначає систему формування ціннісного ставлення до материнства і характеризує такі його ознаки:

– заохочення молоді розвивати духовно-моральні цінності;

– розвиток ціннісного ставлення до майбутнього материнства, життєвий досвід, який включає зміст і способи поведінки молоді у сім'ї;

– застосування способів духовно-морального виховання, використовуючи гуманістичні, екзистенційні та релігійні цінності;

– застосування різних форм, методів і засобів виховання;

– розширення середовища освітнього закладу в напрямі соціокультурного значення материнства, яке набуває для вихованців особистісного значення [9].

Дослідження у психології кінця ХХ – початку ХХІ ст. висвітлюють питання щодо материнства у незвичному світлі. Випадки, коли материнські стосунки не відповідали нормам, існували завжди, але їх не виносили на загал, а, радше, приховували й уникали. Вивчення психологічних і медичних джерел щодо цієї проблематики демонструє нам, що науки, які вивчають репродуктивну сферу материнства, почали використовувати несхвальні поняття “відмовне материнство”, “небажане материнство”, “сурогатне материнство”, “аномальне материнство”. Слід також зазначити, що у наш час активно досліджуються причини, які впливають на цілісність цього базового поняття [14]. Т. Каменєва, І. Коняєва, Т. Нікітіна, Г. Фоменко та інші як одну з причин появи девіацій у сфері материнства розглядають недостатню сформованість у молодій жінки індивідуальної цінності ставлення до материнства, а відповідно безвідповідальність за життя своєї новонародженої дитини [6].

Психологи пояснюють вибір форми сучасного материнства (адекватного або девіантного) наявністю тієї чи іншої сім'ї, в якій виховувалася майбутня мати. Відповідно описані мотиви спрямованості особистості щодо індивідуальної цінності материнства слід розглядати з позиції майбутнього проектування біографічних тенденцій, крім того, вони визначаються ідеалами, сформованими у батьківській сім'ї, які поєднуються з тенденціями соціуму.

Динамічною, інтегративною характеристикою особистості є готовність молодій жінки до сприйняття материнства як індивідуальної цінності й сенсу свого життя. Вона виявляється не лише у свідомості та самосвідомості жінки – майбутньої матері, але й у сприйманні ситуації, що дає можливість особистості здійснювати реальне проектування майбутнього материнства [9].

Не так давно з'явилися роботи, присвячені психологічній готовності до материнства. Ці дослідження ведуться у різних аспектах. Серед них – соціологічні дослідження пізнього материнства і материнства неповнолітніх (С. Кашапова та ін.); дослідження значущих особистісних характеристик майбутньої матері (Е. Ісеніна та ін.); розробка методів, що виявляють ставлення батьків до ще ненародженої дитини (О. Антонович, С. Федоренко та ін.); вивчення факторів, що впливають на материнську поведінку (Л. Баз, В. Брутман [3] та ін.).

Зміст психологічної готовності до материнства трактується по-різному. Вчені розглядають цей феномен як здатність матері забезпечувати необхідні умови для здорового розвитку дитини, що виявляється у певному типі ставлення матері до дитини (В. Брутман [3], Г. Філіпова [12], Е. Шулакова).

Дослідження О. Ушаковою уявлень про материнство у жінок, що належать до трьох етносів (російського, корейського і татарського), було спрямоване на виявлення їх змісту як компонента картини світу, їх структури, форм і значень [11]. Нею констатовано:

1. Уявлення про материнство є компонентом картини світу сучасної жінки, вивчення якого можливе за допомогою індивідуальних значень як індикаторів ціннісно-сміслової сфери особистості.

2. Уявлення про материнство детерміновані соціокультурним контекстом традиції та сучасності як системою культурних знаків і громадських значень.

3. Сутність материнства розкривається у чуттєвому, етичному, естетичному способах існування жінки. Чуттєвий спосіб материнства втілюється у тілесній жертві для продовження життя, етичний – в обміні відносинами й утвердженні існування іншої людини, естетичний – у даруванні життя новій людині.

4. Уявлення жінок про материнство мають ієрархічну структуру: індивідуалізований образ чуттєвих спогадів із наочно-образним змістом, образне узагальнене знання найбільш істотних рис материнства як соціальної діяльності жінки, узагальнений образ материнства. У формах уявлень (чуттєвий, етичний, естетичний) є способи існування жінки, що втілені у материнстві.

5. В уявленнях сучасних жінок російського, корейського і татарського етносів материнство є цінністю [11, 39].

Результати дослідження О. Ушакової описують можливість оцінити особливості уявлень про материнство. Вони підтверджують цінність материнства як індивідуальної характеристики для молодої жінки. Бажання стати матір'ю – найскладніша потреба жінки. У дослідженні вказано, що ця потреба визначається рефлексією власних станів жінки і прагненням до їх переживання у процесі взаємодії з дитиною. Також дослідниця підтверджує положення, що лише людина може мати уявлення про “материнське почуття”, яке іноді має відтінок розчарування через незбігання реального переживання з уявним. У розвитку материнського почуття задіяні образ майбутньої дитини, власний досвід, сімейні та традиційні моделі материнства [11].

До потребово-мотиваційної сфери належить ставлення матері до дитини як індивідуальної цінності, а також “буття матір'ю” як стан цінності материнства. Ці дві цінності пов'язані з традиційними моделями материнства і дитинства, а також потребами материнської сфери. Визначені цінності присутні у розвитку потреб індивідуальної материнської сфери. Вивчення цього підходу дає змогу стверджувати, що цінності дитини і матері взаємопроникають в інші цінності матері, і цей процес є змінним впродовж усього життя жінки та її взаємин з дитиною. Найвпливовішою посеред інших цінностей є цінність самої дитини.

Дані, отримані у дослідженнях вагітних жінок, матерів із немовлятами та дітьми раннього і дошкільного віку (В. Брутман [3], Г. Філіппова [12], І. Хамітова та ін.), дали змогу вченим охарактеризувати співвідношення цінності дитини з додатковими цінностями і типом видозміни цих співвідношень. Доведено, що цінність дитини для матері природно співвідноситься зі ступенем емоційного благополуччя дитини.

У психології визначають певні форми досвіду, які стосуються розвитку материнської сфери. Д. Віннікотт [4] зазначає, що здатність жінки “бути достатньо хорошою матір'ю” формується завдяки її власному досвіду взаємодії з рідною матір'ю, а також у грі. Важливого значення набуває взаємодія з маленькими дітьми у часи дитинства, а також спілкування з іншими дітьми вже у дорослому віці під час власної вагітності та подальшому материнстві. Д. Рафаель-Лефф підтверджує цю думку і вважає, що у жінки формується стан материнства з раннього дитинства. У Китаї існує

приказка, що дівчинка ніколи не стане гарною матір'ю, не полюбивши свою майбутню дитину ще з часів дитинства. Вирішальною у формуванні сфери материнства слід вважати стосунки жінки з рідною матір'ю. Ці стосунки поєднуються і накладаються на минулу та майбутню сімейні моделі материнської поведінки. У світовій психології виділено окремий напрям, у якому предметом визначають взаємодію матері і доньки [4].

В усіх дослідженнях сфери материнства стверджується, що повноцінно уявити розвиток материнства можна не лише за допомогою виокремлення різних чинників і форм досвіду життя жінки у суспільстві. Це дає змогу систематизувати її індивідуальний розвиток як розвиток співвимірних потреб. Розвиток такого типу присутній з народження жінки-матері та проходить низку етапів індивідуального становлення.

Дослідження Г. Філіппової [12] демонструють різні аспекти розвитку цінності дитини. Наголошується на посиленні розподілу цінностей у багатодітній сім'ї, де діти не можуть фізично одержати від батьків достатньо уваги. У такій ситуації найгірше, безумовно, старшим дітям, які змушені доглядати за молодшими, що спричиняє появу феномену "перевищення турботи". Він передбачає наявність постійного догляду за кількома молодшими дітьми, а це заважає емоційній взаємодії, а також іншим актуальним потребам їхнього віку. Безумовно, це викликає зниження індивідуальної цінності дитини та підвищення фрустрації інших цінностей, які не можуть реалізовуватися у таких умовах. У майбутньому описаний досвід детермінує виникнення сильного напруження і неминучого відчуття важкості у догляді за власними дітьми, сприймання часу вигодовування та зростання дітей як втрачених років. Важливо, що у таких жінок вичерпується потреба у стосунках з власними дітьми і турботою про них, а бажання материнства стає швидше обов'язком, ніж радістю та щастям. Це серйозно впливає на формування материнства як індивідуальної цінності у такій ситуації.

Цінність материнства може втілюватись у моделі материнства як ставлення до власної матері, яка переживає певні емоції у спілкуванні з дитиною. Пізніше сама матір оцінює ставлення до себе інших людей як до матері. Важливим у цьому контексті є розуміння донькою, наскільки сама матір задоволена своїм

материнством. Усе це відповідає культурній і соціальній моделі, прийнятій у своєму суспільстві, як впливає на формування моделі материнства у власної матері.

Висновки. Отже, у ціннісно-смісловій сфері материнства акцентується увага на індивідуальній цінності дитини та цінності материнства, які пов'язані з реалізацією материнських функцій. Цінності дитини і матері присутні у певному вигляді у культурній, сімейній і материнській моделях, що поєднуються з власним досвідом і перетворюються на власні індивідуальні цінності жінки. Чинники, які впливають на формування індивідуальної цінності материнства та дитини, залежать від багатьох обставин і умов. Йдеться про ставлення батьків до взаємодії з немовлям, переживання ними змін у процесі життя, спілкуванні з друзями, менша увага, яку матір спрямовує на себе тощо. Ці обставини безпосередньо залежать від ставлення батьків до народження немовляти, а також співвідносяться з оцінкою задоволення, яке від нього одержується.

У дослідженні материнства виокремлюється два основні напрями. Перший визначає та вивчає ознаки і властивості, притаманні поведінці матері, а також їх вплив на розвиток самої дитини. Другий – концентрує увагу на симбіозі матері й дитини, їх нездатності до роз'єднання. Найбільш чітко і детально ця концепція розкрита у дослідженні материнства Г. Філіппової, яке розглядається не лише у значенні забезпечення умов для розвитку дитини, але і як особливий і дуже важливий потребовий елемент психології жінки, що розвивається та видозмінюється впродовж усього життя.

Подальшого вивчення потребують питання девіантного материнства, його причин, а також чинників, що впливають на вибір молодих людей жити загалом без дітей, тобто тенденція до childfree (без дітей).

Література

1. Андреева Н.Г. Этот удивительный младенец / Н.Г. Андреева. – СПб. : Лань, 1999. – 224 с.
2. Берри Дж. В. Крос-культурная психология / Дж. Берри, А.Х. Пуртинга, М.Х. Сигалл, П.Р. Дасен. – Х. : Гуманитарный центр, 2007. – 529 с.

3. Брутман В.И. Динамика психического состояния женщины во время беременности и после родов / В.И. Брутман, Г.Г. Филиппова, И.Ю. Хамитова // Вопросы психологии. – 2002. – № 1. – С. 59 – 69, № 3. – С. 109 – 117.
4. Винникотт Д.В. Маленькие дети и их матери / Д.В. Винникотт. – М. : Независимая фирма “Класс”, 1998. – 80 с.
5. Менегетти А. Женщина третьего тысячелетия : пер. с итал. – [2-е изд.] / А. Менегетти. – М. : Онтопсихология, 2002. – 246 с.
6. Мещерякова С.Ю. Психологическая готовность к материнству / С.Ю. Мещерякова // Вопросы психологии. – 2000. – № 5. – С. 18 – 27.
7. Орлевская М. Я хочу ребёнка / М. Орлевская // Счастливые родители. – 2004. – № 3. – С. 76 – 78.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2009. – 720 с.
9. Рудова Н.Е. Система воспитания ценностного отношения к материнству : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 “Общая педагогика, история педагогики и образования” / Н.Е. Рудова. – СПб., 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://nauka-pedagogika.com/pedagogika-13-00-01/dissertaciya-sistema-vozpitaniya-tsennostnogo-otnosheniya-k-aterinstvu#ixzz2G0lyxgwS>.
10. Папушек Х. Значение невербального общения в младенческом возрасте для психического развития / Х. Папушек, М. Папушек // Психологический журнал. – 2000. – № 3. – С. 65 – 72.
11. Ушакова Е.Г. Представления о материнстве у женщин разных этносов : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Е.Г. Ушакова. – Владивосток, 2006. – 234 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/199650.html/>.
12. Филиппова Г.Г. Психология материнства : [учебное пособие] / Г.Г. Филиппова. – М. : Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 240 с.
13. Хрестоматия по перинатальной психологии: Психология беременности, родов и послеродового периода / [сост. А.Н. Васина]. – М. : Изд-во УРАО, 2005. – 328 с.
14. Шмурак Ю.И. Пренатальная общность / Ю.И. Шмурак // Человек. – 1993. – № 6. – С. 24 – 37.

Зубрицкая-Макота Ирина. Материнство как индивидуальная и общественная ценность. В статье раскрывается содержание ценности материнства в условиях современного общества. Описываются различные точки зрения на ценность ребенка, особенности материнского поведения и влияние на него общественных норм. Определена система формирования отношения к

материнству как к ценности и описаны его признаки. В статье находят отражение работы, посвященные психологической готовности к материнству в контексте демографических проблем государства, а также описывается ценность новорожденного ребенка для матери и общества.

Ключевые слова: ценности, материнство, ребенок, материнское поведение, готовность к материнству, девиантное материнство.

Zubrytska-Makota Iryna. Maternity as an individual and social value. The article reveals the content value of motherhood in today's society. Different viewpoints on the value of child and peculiarities of maternal behaviours and influence on it of social norms have been describes. The system of forming the attitude to motherhood as to a value has been defined and its characteristic features have been described. In the article the author covers the works devoted to psychological readiness for motherhood in the context of demographic problems of the state, as well the value of a newly-born baby to the mother and society has been described.

Key words: values, motherhood, child, maternal behaviour, readiness for motherhood, deviant motherhood.